

Κωστής Παλαμάς, Πατρίδες [Σαν των Φαιάκων το καράβι...]

Ο ποιητής στο ένατο σονέτο των Πατρίδων, απλώνεται σε διάφορες περιοχές του κόσμου -πατρίδες του κι αυτές, αλλά νοερές- με τις οποίες τον συνδέουν πολλά κοινά. Παρουσιάζεται εδώ, πέρα από τα στενά εθνικά όρια, σαν ένα πνεύμα οικουμενικό.

Σαν των Φαιάκων το καράβ' η Φαντασία
χωρίς να τη βοηθάν πανιά και λαμνοκόποι
κυλάει· και είναι στα βάθη της ψυχής μου τόποι
πανάρχαιοι κι ασάλευτοι σαν την Ασία,
πεντάγνωμοι κι απόκοτοι σαν την Ευρώπη
σα μαύρη γη Αφρική με σφίγγ' η απελπισία,
κρατώ μίαν άγρια μέσα μου Πολυνησία,
και πάντα ένα Κολόμβο παίρνω το κατόπι.

Και τα τεράστια της ζωής και τα λιοπύρια
των τροπικών τα γνώρισα, και με των πόλων
τυλίχτηκα τα σάβανα, και χίλια μύρια

Ταξίδια εμπρός μου ξάνοιξαν τον κόσμο όλο.
Και τι 'μαι; Χόρτο ριζωμένο σ' ένα σβώλο
απάνω, που ξεφεύγει κι απ' τα κλαδευτήρια.

το καράβι των Φαιάκων: πρόκειται για το γοργοτάξιδο καράβι με το οποίο ο Αλκίνοος έστειλε τον Οδυσσέα στην Ιθάκη- ούτε το γεράκι, το ταχύτερο πουλί, δεν παράβγαινε μαζί του (Οδύσσεια, ν, 86-87).

πεντάγνωμος: αυτός που έχει πολλές και διαφορετικές γνώμες, πολλές και πλούσιες ιδέες.

απόκοτος: παράτολμος, ορμητικός.

Πολυνησία: ονομασία μεγάλου αριθμού νησιών του Ειρηνικού, που ανήκουν στην Ωκεανία.

Κολόμβος: εδώ το όνομα του μεγάλου θαλασσοπόρου και εξερευνητή χρησιμοποιείται μεταφορικά.

ταξίδια: ο Παλαμάς δεν ταξίδεψε ποτέ στο εξωτερικό· ήταν όμως φανατικός βιβλιόφιλος και τον κόσμο τον γνώρισε διαβάζοντας.

ξάνοιξαν: φανέρωσαν, αποκάλυψαν.

χόρτο ριζωμένο: πρβλ. Ησαΐα, Μ 7-8 «Πᾶσα σὰρξ χόρτος καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου...». Επίσης Ιλιάδα, Ζ, 146 «οἷη πέρ φύλλων γενεή, τοίη δέ καὶ ἀνδρῶν».

Πατρίδες

Οι Πατρίδες, μια σειρά από δώδεκα έξοχα παρνασιακά σονέτα, κατέχουν σημαντική θέση στην ποίηση του Παλαμά. Πρωτοδημοσιευμένα το 1895, τα συμπεριέλαβε αργότερα ο ποιητής στη συλλογή του Η Ασάλευτη Ζωή (1904). Με τα ποιήματά του αυτά ο Παλαμάς, σε μια πορεία μέσα από τον τόπο και το χρόνο, αποκαλύπτει και αναλύει την πολυδιάστατη προσωπικότητά του και τα μυστικά της ποιητικής του τέχνης. Οι Πατρίδες είναι οι τόποι, όπου πραγματικά έζησε ή ταξίδεψε με την ποιητική του φαντασία. Η Πάτρα, το Μεσολόγγι, η Αθήνα, η Κέρκυρα, το Άγιο Όρος, η Ρούμελη, η Αίγυπτος, το Βυζάντιο, η Γη, οι μυθικές χώρες των υπερβορείων, το αστρικό σύμπαν και ο τελικός προορισμός, παρουσιάζονται στα σονέτα αυτά ως σταθμοί της υπαρξιακής και πνευματικής πορείας του ποιητή. Από αισθητική άποψη στις Πατρίδες η παρνασιακή τελειότητα της μορφής ισορροπεί με τη στοχαστική και λυρική διάθεση.

«Σαν των Φαιάκων το καράβ' η Φαντασία
χωρίς να τη βοηθάν πανιά και λαμνοκόποι
κυλάει.»

Με μια παρομοίωση που μας παραπέμπει στην Οδύσσεια, ο ποιητής επιχειρεί να αποδώσει τη δυνατότητα της προσωποποιημένης Φαντασίας να πραγματοποιεί ταξίδια με μεγάλη ταχύτητα, αλλά και ασφάλεια. Η Φαντασία κινείται με τρόπο γαλήνιο, όπως προκύπτει από τη μεταφορική χρήση του ρήματος κυλάει, χωρίς να χρειάζεται τη βοήθεια του ανέμου ή την προσπάθεια των κωπηλατών.

Η αναφορά στο καράβι των Φαιάκων φέρνει στη σκέψη του αναγνώστη τα πολυτάραχα ταξίδια του Οδυσσέα και το πλήθος των περιπετειών του, σ' ένα από τα σημαντικότερα δημιουργήματα του ελληνικού λόγου. Η Φαντασία ως κυρίαρχο στοιχείο της επικής Οδύσσειας, είναι συνάμα και το μέσο για τα περισσότερα ταξίδια του ποιητή, μιας και στην πραγματικότητα ο ίδιος είχε ταξιδέψει ελάχιστα, και μόνο εντός του ελληνικού χώρου.

«και είναι στα βάθη της ψυχής μου τόποι
πανάρχαιοι κι ασάλευτοι σαν την Ασία»

Τα νοητά ταξίδια του ποιητή συσχετίζονται με ποιότητες του χαρακτήρα και της προσωπικότητάς του, καθώς οι εξορμήσεις που πραγματοποιεί με τη δύναμη της φαντασίας, του επιτρέπουν να εμβαθύνει στον ίδιο του τον εαυτό. Η γνωριμία των μακρινών πολιτισμών -με τη βοήθεια των βιβλίων- αποκαλύπτει στον ποιητή πόσο στενά συνδεδεμένη είναι η ψυχή του με τους ανθρώπους όλης σχεδόν της οικουμένης. Προχωρά έτσι, στην παράθεση εκείνων των χαρακτηριστικών, που αν και ταυτίζονται με ξένους και μακρινούς τόπους, είναι συνάμα και κομμάτια της δικής του ψυχής.

Η πρώτη παρομοίωση υποδηλώνει πως μέσα του υπάρχουν τόποι-χαρακτηριστικά πανάρχαια και ασάλευτα σαν την Ασία. Οι πανάρχαιοι πολιτισμοί της Ασίας, όπως και η διαχρονική διατήρηση τρόπων και συμπεριφορών από τους κατοίκους της, συσχετίζονται εδώ με εκείνα τα στοιχεία της ψυχοσύνθεσης του ποιητή, τα οποία δίνουν την αίσθηση πως αποτελούν κληροδότημα της μακραιώνης συλλογικής ταυτότητας των προγόνων του. Στοιχεία που αντιστέκονται στην αλλαγή και τον προοδευτισμό· στοιχεία που επιζητούν την «ασάλευτη» σταθερότητα και τη διατήρηση τρόπων και σκέψεων δοκιμασμένων απ' το χρόνο.

Με τη μεταφορική χρήση των λέξεων «πανάρχαιοι» και «ασάλευτοι» ο Παλαμάς αναφέρεται αφενός σε χαρακτηριστικά της ψυχής του που θα μπορούσαν να είναι έμφυτα και αφετέρου σ' εκείνους τους τρόπους σκέψης και αντίληψης που περνούν από γενιά σε γενιά μέσα από τις νοθεσίες των γονιών και των πρεσβύτερων ανθρώπων. Μια πληθώρα δοκιμασμένων συλλογισμών, αλλά και στερεοτύπων, που βρίσκουν το δρόμο τους στις ψυχές των νεότερων ανθρώπων έχοντας διανύσει κάποτε ακόμη και αιώνες.

«πεντάγνωμοι κι απόκοτοι σαν την Ευρώπη»

Στον αντίποδα των στοιχείων εκείνων που καλούν σε συγκράτηση και διατήρηση των παλαιών τρόπων θέασης του κόσμου, βρίσκονται τα χαρακτηριστικά εκείνα που διέπονται από ευμετάβολη διάθεση και τολμηρότητα. Η τάση προς το καινούριο, η διάθεση για τολμηρές και πρωτόγνωρες εμπειρίες, αλλά και ο πλούτος νέων ιδεών δίνονται μέσα από τη δεύτερη αυτή παρομοίωση. Υπάρχουν στην ψυχή του ποιητή τόποι σαν την Ευρώπη· τόποι που διακρίνονται για το φιλοπερίεργο και ριψοκίνδυνο στοιχείο τους, όπως και οι άνθρωποι της Ευρώπης.

Η Ευρώπη είναι η ήπειρος που πρωτοστάτησε στην αναζήτηση νέων περιοχών -με σκοπό το οικονομικό κέρδος βέβαια-, αλλά και στην υιοθέτηση νέων

ιδεών τόσο στο χώρο της πνευματικής δημιουργίας και δράσης όσο και στον τομέα της πολιτικής οργάνωσης. Αντίστοιχα, ο ίδιος ο ποιητής υπήρξε πάντοτε πρόθυμος στην ανανέωση των ποιητικών του τρόπων, δοκιμάζοντας τις δυνάμεις του σε διάφορα μέτρα και ακολουθώντας διαφορετικά λογοτεχνικά ρεύματα. Ενώ, ασχολούμενος επίμονα με τη δημοτική γλώσσα, κατόρθωσε να την πλουτίσει με τις γλωσσολαστικές του ικανότητες.

«σα μαύρη γη Αφρική με σφίγγ’ η απελπισία,
κρατώ μίαν άγρια μέσα μου Πολυνησία,
και πάντα ένα Κολόμβο παίρνω το κατόπι»

Στην ψυχή του ποιητή, βέβαια, ενυπάρχουν και έντονα συναισθήματα πόνου και απελπισίας, μιας κι η ζωή του συνέπεσε με πολλές περιπέτειες για τον ελληνισμό, χωρίς παράλληλα να λείπουν και οι προσωπικές δυσκολίες για τον ίδιο. Συναισθήματα, τα οποία αποδίδονται μέσα από την παρομοίωση με τη μαύρη γη της Αφρικής· με την ήπειρο δηλαδή που λόγω της αποικιοκρατίας και λόγω της αδυναμίας των κατοίκων της να αντιταχθούν στην επιβεβλημένη αυτή εκμετάλλευση, έχει γνωρίσει πολλά δεινά.

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, ο ποιητής αισθάνεται πως έχει και στοιχεία ακόμη άγρια ίσως και ανεξερεύνητα, τα οποία διασφαλίζουν το απρόβλεπτο του χαρακτήρα και της δράσης του. Έτσι, η απελπισία που τόσο έντονα προβάλλεται μέσα από την παρομοίωση με την Αφρική, δεν φέρνει τον ποιητή αναγκαία στην αδράνεια ή τη στασιμότητα. Μέσα του υπάρχει ένα στοιχείο άγριο, όπως είναι η περιοχή της Πολυνησίας -το σύμπλεγμα νησιών της Ωκεανίας.

Ενώ, με την αναφορά στον Κολόμβο και το συνεπαγόμενο συσχετισμό με την ανακάλυψη της Αμερικής (1492), ο ποιητής τονίζει το φιλοπερίεργο και ανανεωτικό στοιχείο της προσωπικότητάς του. Ο Παλαμάς, έστω κι αν δεν είχε την επιθυμία για μακρινά ταξίδια, παρέμενε ωστόσο ένας ενθουσιώδης και φιλομαθής μελετητής με μεγάλη εκτίμηση για την επιστήμη και τις δυνατότητες του ανθρώπινου πνεύματος. Οι δικές του ανακαλύψεις, επομένως, αναφέρονται επί της ουσίας στη διάθεσή του για μελέτη και για ολοένα μεγαλύτερη γνωστική εμβάθυνση.

«Και τα τεράστια της ζωής και τα λιοπύρια
των τροπικών τα γνώρισα, και με των πόλων
τυλίχτηκα τα σάβανα, και χίλια μύρια

Ταξίδια εμπρός μου ξάνοιξαν τον κόσμο όλο»

Ο ποιητής έχοντας αναφερθεί στις διάφορες ηπείρους και στους συσχετισμούς που έχει εντοπίσει με στοιχεία της ίδιας της ψυχοσύνθεσής του, συνεχίζει το νοητό του ταξίδι σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Έτσι, όπως δηλώνει, είχε την ευκαιρία να γνωρίσει τα τεράστια της ζωής, τις αχανείς εκτάσεις -αν ιδωθεί ως τοπικός προσδιορισμός-, ή τις μεγάλες και καθοριστικές στιγμές για την εθνική ή την προσωπική ιστορία -αν συσχετιστεί στενότερα με την έννοια της ζωής και της πορείας που αυτή ακολουθεί. Είχε, επίσης, την ευκαιρία να γνωρίσει τα λιοπύρια, την έντονη ζέστη, των τροπικών (των περιοχών του Ισημερινού), αλλά και να τυλιχτεί με τα σάβανα των παγωμένων πόλων της γης. Η αναφορά στα σάβανα μας παραπέμπει στην έννοια του θανάτου, και καθιστά έτσι εμφανή την αντίθεση ανάμεσα στα λιοπύρια -στιγμές έντονης ευδαιμονίας- και τις σημαντικές απώλειες συγγενών και φίλων που σημάδεψαν τη ζωή του ποιητή.

Χιλιάδες διαφορετικά ταξίδια άνοιξαν όλο τον κόσμο μπροστά στα μάτια του ποιητή, φανερώνοντάς του όλες τις ομορφιές κι όλες τις πίκρες του γεμάτου αντιθέσεις πολυπολιτισμικού πλανήτη μας. Στην πραγματικότητα, βέβαια, ο ποιητής αναφέρεται σε γνώσεις και εμπειρίες που αποκόμισε από τα διαβάσματά του, καθώς δεν είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά άλλες χώρες και άλλους πολιτισμούς.

«Και τι 'μαι; Χόρτο ριζωμένο σ' ένα σβώλο
απάνω, που ξεφεύγει κι απ' τα κλαδευτήρια»

**Στο καταληκτικό, άλλωστε, δίστιχο του ποιήματος ο Παλαμάς δηλώνει
εμφατικά πως παρά την πληθώρα εμπειριών του από ολόκληρο τον κόσμο,
ο ίδιος δεν είναι παρά ένα χορτάρι ριζωμένο σ' ένα σβώλο χώματος. Η ακινησία του
χορταριού συνιστά καίριο γνώρισμα της στατικής ζωής του ίδιου του ποιητή. Ενώ,
παράλληλα, μέσα από αυτή τη μεταφορική εικόνα ο ποιητής έχει την ευκαιρία να
διακηρύξει την ασημαντότητά του απέναντι στο εύρος, τον πλούτο και τις
πολύπλευρες εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής. Ο ίδιος δεν είναι παρά ένα τόσο μικρό
χορτάρι, ώστε ούτε τα κλαδευτήρια δεν μπορούν να το κόψουν.**

**Ο ποιητής αναγνωρίζει μπροστά στο μεγαλείο των διάφορων πολιτισμών
τη δική του μηδαμινότητα, καθώς αντιλαμβάνεται και αποδέχεται πως ακόμη κι
αν το ήθελε δεν θα μπορούσε ποτέ να γνωρίσει από κοντά, αλλά ούτε και να συλλάβει
με τη σκέψη του, την απεραντοσύνη και το πολυποίκιλο αυτού του κόσμου. Άλλωστε,
ακόμη και αν εκλάβουμε την αναφορά αυτή σε πνευματικό μόνο επίπεδο, γίνεται
εύκολα κατανοητό πόσο ασημαντος αισθάνεται ο ποιητής απέναντι στα πνευματικά
επιτεύγματα, στους πολιτισμούς, στους διάφορους τρόπους σκέψης και αντίληψης
που συνυπάρχουν παράλληλα στον κόσμο.**

Τα βιβλία και τα αναγνώσματα επιτρέπουν στον ποιητή, όχι μόνο να ταξιδεύει σε
μακρινές χώρες και να γνωρίζει ξένους πολιτισμούς, αλλά συνάμα να γεμίζει νοητά
τη ζωή του με ανθρώπους, δίνοντας έτσι μίαν απάντηση στο αίσθημα της μοναξιάς,
όπως αυτό προκύπτει από τους ακόλουθους στίχους του ποιήματος «Εκατό φωνές»:

Μόνος. Εγώ; Δεν είμαι μόνος, όχι.
Στο φτωχικό σκοταδερό κελί μου
ήρωες, άνθρωποι, θεοί,
σα φωτοσύγνεφα σαλεύουν αντικρύ μου.
Ταιριάζουνε με ονείρατα σαν τα ροδοχαράματα
στοιχιά που μαυροφέρνουνε· κι από μια κώχη
κάτι σαν άγγελος με βλέπει κι όλο βλέπει με.
Μόνος. Εγώ; Δεν είμαι μόνος. Όχι.